

Onder de titel *Metamorfoze* geeft het Bureau voor Conservering van Bibliotheekmateriaal, ondergebracht bij de Koninklijke Bibliotheek, uitvoering aan het Nationaal Programma voor Conservering van Bibliotheekmateriaal, een initiatief van het Ministerie van OCenW.

## in dit nummer:

1

Het verwaarloosde boek  
*De inkeer van Huibert Goodwin*

3

Binnenkort in dit theater  
*Van boek tot film*

4

Metamorfozen  
*Metamorfose van Ewald Spieker*

Méér dan leesbaar  
*Kwaliteitsonderzoek micro-  
verfilmingsbedrijven*

5

Oogst 1997  
*Conservering Literaire Collecties*

6

'Mijn inkt en mijn pen zijn  
allebei op'  
*De Verwey-collecties*

7

De schone zakdoek  
*Een tijdschrift in één exemplaar*

8

Snippers

Redactie  
Dennis Schouten, Ingeborg Verheul  
met bijdragen van:  
Salma Chert, Marieke van Delft,  
Jaap van Dongen

*Metamorfoze Nieuws:*  
ISSN 1387-084X

Koninklijke Bibliotheek  
Prins Willem-Alexanderhof 5  
Postbus 90407  
2509 LK Den Haag  
telefoon 070 314 03 73 / 070 314 04 25  
fax 070 314 04 27  
e-mail metamorfoze@konbib.nl

Dit is het tweede nummer van *Metamorfoze Nieuws*. Het nationaal conserveringsprogramma is inmiddels in volle gang. In deze aflevering willen wij u informeren over de stand van zaken van de verschillende projecten. Daarnaast introduceert de redactie twee nieuwe rubrieken: in *Metamorfozen* besteden we telkens aandacht aan een boek met de titel *Metamorfose*. Korte berichten vindt u in de rubriek *Snippers*.

## Het verwaarloosde boek

*De inkeer van Huibert Goodwin*

### Van het geloof vervreemd

Huibert Goodwin wilde als jongetje al niet deugen. Hij had een 'driftige, opvliegende natuur' en een 'grote mate van eigenzinnigheid en stijfkoppigheid'. Hij deed zijn moeder daarmee veel verdriet. Om hem enigszins in het gareel te krijgen adviseert de dorpsonderwijzer de jongen naar de krijgsschool te sturen. Daar heeft Huibert wel oren naar. Hij wil niets liever dan het ouderlijk huis zo snel mogelijk verlaten. Hoewel hij op de krijgsschool goede vorderingen maakt, blijft hij een 'ondeugende, ongezegelijke, brutale jongen, die aan zijn onderwijzers handenvol werk gaf'. Bij thuiskomst na voltooiing van zijn opleiding blijkt Huibert tot ontsteltenis van zijn familieleden bovendien geheel van het geloof te zijn vervreemd. Als hij uiteindelijk scheep gaat als soldaat naar Indië is het afscheid hartverscheurend en vloeien de tranen rijkelijk. Van alle gezinsleden krijgt hij een aandenken mee. Zijn moeder schenkt hem een bijbeltje. Hij belooft veel te schrijven en dagelijks in het bijbeltje te lezen. Daar komt niets van terecht. Wel komt hij het bijbeltje telkens tegen, als hij in zijn hutkoffer iets anders zoekt. Een vaag schuldgevoel bekruipt hem dan, maar dat gaat meestal snel over. Verwaarloosd en

verkreukeld frommelt hij het steeds weer onder in zijn bagage.

### Op het randje van de dood

Jaren verstrijken. Nooit meer heeft hij enig levensteken gegeven aan zijn familie, nooit heeft een vrome gedachte in zijn geest postgevat. Tot zijn kille gemoed wat verzacht na de dood van een kameraad, en vlak voor een belangrijke veldslag mijmert hij toch nog weer even boven de hutkoffer met herinneringen aan thuis. Werktuiglijk bladert hij het verformfaaide bijbeltje door. Dan wordt het appèl geblazen en gedachteloos stopt hij het boekje in de borstzak van zijn overjas. Het regiment wordt verpletterend verslagen. Meer dood dan levend wordt Goodwin in het legerkamp teruggebracht. Wekenlang balanceert hij op het randje van de dood. En tijdens zijn ziekbed keert hij terug tot het geloof, dat hem de kracht geeft tot herstel. Hij herinnert zich dan het bijbeltje van zijn moeder, en vindt het in de borstzak van zijn gehavende overjas. Het boek ziet er verschrikkelijk gehavend uit, maar er was ook iets dat hem eerder nog niet was opgevallen: een rond gaatje zit in alle bladen die hij omslaat, totdat hij in het midden van het boek een kogel aantreft ....



Het kb-exemplaar van *Het verwaarloosde boek* bevindt zich in de kinderboekencollectie. Het is in 1986 verworven en afkomstig uit de collectie van de Zondagschool van de Chr. Jong. Vereeniging 'Theofilus' te Delfshaven. De staat van het boek, is geheel overeenkomstig de titel. Het boekblok is los van de band, bladen zijn in de rug losgeraakt, het papier is houthoudend en sterk verbruind en verzuurd.



Verscheurd door berouw, invalide en afgekeurd voor verdere krijgsdienst keert hij naar huis terug. Daar blijken tot zijn grote verdriet zijn moeder, broer en zusjes overleden. Alleen zijn oude vader is nog in leven. Na diens dood besluit hij 'de tijd die hem nog over was te leven in de kracht des Heeren te arbeiden aan het heil zijner medezondaren'.

#### Gebroken moederhart

*Het verwaarloosde boek* is een echte 'smartlap'. Het gebroken moederhart, het verscheurde gezin, de verloren zoon, het schuldgevoel, het berouw en de straf voeren de lezer met krachtige hand naar de boodschap van de auteur, die van stichtelijke aard is. Een aardig aspect aan *Het verwaarloosde boek* is het thema van het boek als levensredder, niet alleen in geestelijke, maar ook in letterlijke zin. Over de schrijver, H.J. Staverman, is weinig bekend. Vanaf de jaren tachtig van de negentiende eeuw publiceerde hij met enige regelmaat religieuze liedbundeltjes voor kinderen, en een kerstverhaal *De gestolen banknoot*. Rond 1900 werden vier boekjes van hem gepubliceerd bij de in godsdienstige lectuur gespecialiseerde uitgeverij Callenbach in Nijkerk, *Het verwaarloosde boek*, *Hoe een arme weesjongen burgemeester werd*, *Slecht beloond, of de geschiedenis van de eerste stoomboot* en een kerstverhaal *Wat*

*niemand kon*. Het zijn deels bewerkingen van bestaande verhalen van buitenlandse herkomst.

De Koninklijke Bibliotheek bezit drie van deze titels. *Hoe de arme weesjongen burgemeester werd* is ook in de Provinciale Bibliotheek Zeeland en de Gemeentebibliotheek Rotterdam aanwezig.

#### Triviaal genre

Boeken als *Het verwaarloosde boek* behoren tot het aandachtsgebied van Metamorfoze. Ze bevinden zich in bewaarbibliotheken in bijeengeplaatste collecties oude kinderboeken, die als literaire collecties kunnen worden aangemerkt. De Gemeentebibliotheek Rotterdam heeft in 1997 een projectvoorstel ingediend voor conservering van haar collectie oude kinderboeken. Andere collecties komen zeker ook voor conservering in het kader van Metamorfoze in aanmerking. Dat is van belang omdat veel kinderboeken naar hun aard zeldzaam zijn en in slechte staat zijn overgeleverd: jeugdliteratuur werd lange tijd beschouwd als een triviaal genre, waaraan bibliotheken weinig aandacht besteedden. Daarnaast leveren juist kinderboeken een schat aan informatie over leescultuur, literaire conventies en denkbeelden over opvoeding en onderwijs uit een bepaalde periode. *Het verwaarloosde boek* is daarvan een goed voorbeeld. *Dennis Schouten*

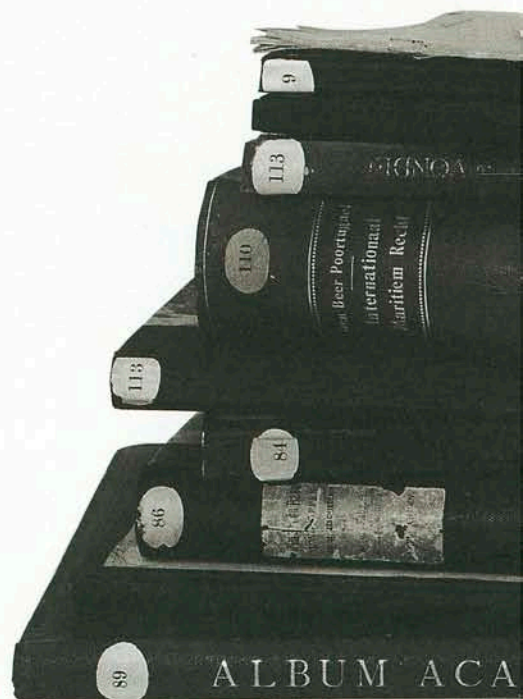
Voor meer informatie over het programma:

Koninklijke Bibliotheek  
Bureau Conservering  
Bibliotheekmateriaal  
Postbus 90407  
2509 LX Den Haag

Drs. D. Schouten  
(Literaire collecties)  
telefoon: 070 3140373,  
e-mail: dennis.schouten@konbib.nl

Drs. I.A.M. Verheul  
(Behoud Nederlandse Boekproductie)  
telefoon: 070 3140425,  
e-mail: ingeborg.verheul@konbib.nl  
fax: 070 3140427

Op 30 oktober 1997 is de eerste zending van negen titels voor een proeffilm door een microfilmbedrijf opgehaald.





# Binnenkort in dit theater

## *Van boek tot film*

Ruikt Paul Verhoeven het grote geld? Wordt de verfilming van negentiende-eeuwse boeken binnenkort een hype in de Nederlandse bioscoop? Wie het afgelopen jaar in de geautomatiseerde catalogus een titel van een Nederlands boek uit bijvoorbeeld 1885 heeft opgezocht, moet het zijn tegengekomen: de mededeling 'Wordt verfilmd'. Deze mededeling verwijst echter op geen enkele manier naar activiteiten in het Nederlandse filmcircuit. Het gaat hier om boeken die in het kader van Metamorfoze op microfilm worden gezet. Het project Behoud Nederlandse Boekproductie is begonnen.

### Boeken

Het lijkt vrij eenvoudig: bij het project Behoud Nederlandse Boekproductie (kortweg BNB) draait het om boeken.

De totale boekproductie in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw bedraagt zo'n 1,5 miljoen titels. Daarvan zijn de boeken die zijn uitgegeven in de jaren 1840-1950 het sterkst aan verval onderhevig. Bijna 600.000 titels uit deze periode zijn nu nog in de Nederlandse bibliotheken terug te vinden. Het overgrote deel daarvan - zo'n 70 % - bevindt zich in de collecties van de Universiteits-

bibliotheken van Amsterdam, Utrecht en Leiden en in de Koninklijke Bibliotheek. De komende vier jaar zullen in het kader van het BNB-project de Nederlandse boektitels uit de collecties van deze vier bibliotheken worden geconserveerd. Dit betekent dat van de boeken een microfilm wordt gemaakt, de boeken beschermd worden opgeslagen in speciale zuurvrije hoezen en de bibliotheekbezoeker voortaan niet meer het boek in handen krijgt, maar de microfilm of het microfiche. De boeken uit de periode 1870-1899 zijn er het slechtst aan toe en zullen daarom het eerst aangepakt worden.

### Selectie en registratie

Van sommige titels zijn wel drie tot vijf exemplaren bewaard gebleven. Maar het is natuurlijk de bedoeling dat elke titel slechts één keer verfilmd wordt. Om verdubbeling van verfilming te voorkomen is centrale registratie van de verfilmde boeken onontbeerlijk. Daartoe is het gcc (Gemeenschappelijk Geautomatiseerde Catalogiseersysteem) een goed instrument. Het grootste deel van het oude bibliotheekbezit is echter nog niet in dit systeem opgenomen, maar ontsloten door kaartcatalogi. Daarbij komt ook nog dat de kaartjes doorgaans niet chronologisch geordend zijn, maar alfabetisch. Nu lopen er in veel bibliotheken in Nederland sinds enkele jaren retro-catalogiseerprojecten. Het bezit van de bibliotheken wordt aan de hand van de kaartjes uit de kaartcatalogi in de computer ingevoerd. Selectie van boeken uit een bepaalde periode is via online-systemen gemakkelijk. Maar hoewel deze projecten gestaag vorderen, is voor de meeste bibliotheken de letter Z nog heel ver weg.

### De bakken van de kb

Zo ook voor de Koninklijke Bibliotheek. Maar deze bibliotheek heeft wel iets anders: diepe kelders. En in een van die kelders bevindt zich in grote houten bakken een schaduwcatalogus van de Centrale Catalogus, aangevuld met kopieën van de alfabetische kb-catalogus. Begin jaren tachtig ontstond er in de kb een

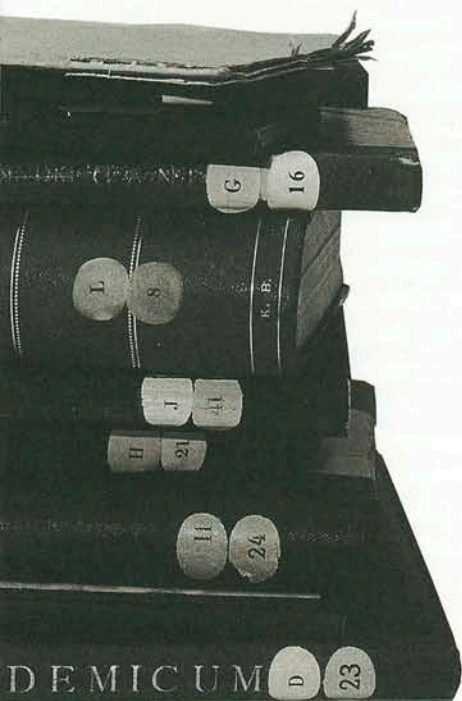
ambitieuw plan om een geautomatiseerde retrospectieve bibliografie te maken van alles wat er in Nederland is uitgegeven. Men kopieerde uit de cc-bakken alle kaartjes met titels met een Nederlands impressum uit de periode 1833-1980. De geautomatiseerde retrospectieve bibliografie is er nooit gekomen. De kaartenbakken zijn echter - hoewel dikwijls verplaatst - bewaard gebleven. En dankzij deze bakken werd selectie van titels uit de periode 1870-1899 opeens een stuk eenvoudiger.

### BNB-KB: de catalogiseerafdeling

In mei van dit jaar zijn twee medewerkers van het reeds lopende retrocatalogiseerproject vrijgemaakt voor het Metamorfoze-project BNB-KB. Zij hebben allereerst de kopiekaartjes gesorteerd op decennium. Vervolgens zijn de kaartjes uit de periode 1880-1889 op alfabetische volgorde gelegd. Van elke titel werd nagegaan of deze al in het gcc was opgenomen. Was dat niet het geval, dan werd de titel ingevoerd en gemarkeerd. Bij bestaande titels vond alleen markering plaats, wat wil zeggen dat aan de titel een selectiecode wordt toegekend en de mededeling 'Wordt verfilmd'. Ook wordt de titel geblokkeerd voor uitlening: het boek is alleen nog maar ter inzage. Begin volgend jaar verschijnt er een catalogus van de titels uit de periode 1880-1889, die in de kb voor verfilming gemarkeerd en geselecteerd zijn. Vervolgens kan in 1998 de ub Amsterdam beginnen met het markeren en laten verfilmen van titels uit haar eigen bezit uit de periode 1880-1889, waarbij de titels die door de kb al zijn gemarkeerd niet meer worden meegenomen.

### BNB-KB: de projectmedewerker

Half oktober is speciaal voor BNB-KB een projectmedewerker aangetrokken. Deze haalt aan de hand van een signaturenlijst de boeken die verfilmd dienen te worden uit het magazijn en maakt ze vervolgens klaar voor verfilming. Nadat de boeken verpakt zijn in dozen, kunnen deze door een microverfilmingsbedrijf worden opgehaald. Voor de bezoeker van de kb is het boek nu niet meer te raadplegen. Het wachten is op de verfilmde versie. *Ingeborg Verheul*





## Metamorfozen

Metamorfose van Ewald Spieker



'Er was eens' zo begint Ewald Spieker zijn *Metamorfose*-boekje. En iedereen weet dan: dit wordt een sprookje. En zo is het ook. Het boekje ontstond uit een weddenschap. Volgens Spiekers vrouw was het onmogelijk in

korte tijd een sprookje te schrijven, maar dit boekje is het bewijs van het tegendeel. Dat het - uiterst korte - sprookje ook een boekje werd is te danken aan Spiekers dochter. Voor haar voerde hij het project, geheel in eigen beheer, daadwerkelijk uit. Drukker/ kunstenaar Ewald Spieker (\*1950) volgde een opleiding aan de Rietveld Academie te Amsterdam. Daar had hij les van bij Charles Jongejans, de typograaf aan wie momenteel een tentoonstelling gewijd is in de Amsterdamse ub. In 1970 doceerde de Duitse typograaf Joshua Reichert op de Rietveld. Spieker werd door zijn manier van werken gegrepen en Reichert werd zijn grootste inspirator. Spieker heeft een atelier in Amsterdam

met een aantal persen waar hij zijn karakteristieke producten vervaardigt: mooi gedrukte bibliothele boeken, vaak met gebruik van smoutletters en in meerdere kleuren. *Metamorfose* is daarvan een kenmerkend voorbeeld, met de smoutletters, de prachtige kleuren en de kunstige manier waarop een mond in een vlinder verandert. Wat dat betreft doet het zijn naam dubbel eer aan. Want ook de titel is zodanig gedrukt dat die op twee manieren te lezen is. *Metamorfose* verandert in *Amor*, waar het sprookje ook eigenlijk over gaat. Laat het project *Metamorfoze* net zo goed aflopen als dit prachtig vormgegeven sprookje. *Marieke van Delft*

## Méer dan leesbaar

*Kwaliteitsonderzoek microverfilmingsbedrijven*

Van elk boek of manuscript dat in het kader van *Metamorfoze* wordt verfilmd, zullen drie microvormen gemaakt worden: de moederfilm, de duplikaat en de gebruikerskopie. De gebruikerskopie kan de vorm krijgen van een microfilm of microfiches. Omdat de moederfilm het origineel vervangt en in de toekomst ook gebruikt moet kunnen worden voor digitalisering stelt het programma *Metamorfoze* hoge eisen aan de verfilmingsbedrijven. Jaap van Dongen vertelt hoe de microverfilmingsbedrijven geselecteerd zijn.

Bij microverfilming van documenten kunnen twee doelstellingen nagestreefd worden:

- 1 De verfilming van documenten om ze voor een korte termijn te bewaren, in een kleinere omvang dan het origineel, of om ze gemakkelijk ter inzage te kunnen geven. Het criterium bij deze manier van verfilming is in feite vrij simpel: 'Als het er maar leesbaar op staat', en niet méer dan dat.
- 2 De verfilming van documenten ter vervan-

ging van het origineel, dat niet meer ter inzage kan worden gegeven vanwege de kwetsbaarheid en/of kostbaarheid.

De microfilm gaat dan functioneren als substituut van het origineel. Aan de film moet dus de eis gesteld kunnen worden dat het een goede vervanging is van het origineel. Er moet bijvoorbeeld een goede reproductie van gemaakt kunnen worden en de leesbaarheid moet optimaal zijn. Dit is wat in de literatuur *preservation microfilming* genoemd wordt.

Het spreekt voor zich, dat aan de tweede categorie, de archiefverfilming, hogere technische eisen gesteld worden dan aan de eerste.

De kb heeft daarvoor richtlijnen vastgelegd, specifiek voor het te verfilmen materiaal, gebaseerd op bestaande internationale normen en richtlijnen.

De Sectie Optische Technieken van de kb heeft een onderzoek gedaan om inzicht te krijgen in de mogelijkheden van microverfilmingsbedrijven om aan deze richtlijnen te voldoen.

Naar zes verfilmingsbedrijven in Nederland is materiaal gestuurd, met het verzoek dit op de voorgeschreven manier te verwerken. Er is daarbij gezocht naar materiaal dat een doorsnede zou kunnen zijn van het uit te besteden gedeelte van de boeken die tussen 1840 en 1950 gedrukt zijn op slecht papier.

Vijf bedrijven hebben daaraan in eerste instantie gehoor gegeven. Van de inspectie, die volgde op de inzending van de films, werd een rapport opgemaakt dat aan de inzender werd teruggezonden, waarna een afspraak werd gemaakt voor evaluatie.

De resultaten van die eerste ronde waren niet bemoedigend. Elementaire zaken zoals belichting, contrast en scherpte voldeden in de meeste gevallen niet aan de gestelde eisen. Ook de afwerking was niet goed, vingerafdrukken, stof en krassen kwamen veelvuldig voor. Kortom, er bleek op dat moment weinig inzicht in het begrip *preservation microfilming* te zijn.

Na de eerste evaluatie haakte één bedrijf af,



en de andere deden een nieuwe poging. Het resultaat daarvan was beter, maar liet nog te wensen over. Nog een tweede en derde ronde en verschillende bezoeken van onze kant waren nodig om uiteindelijk twee bedrijven te kunnen selecteren, zij zouden na enige correctie uiteindelijk aan de gestelde eisen kunnen voldoen. Twee andere bedrijven waren hier

nog niet aan toe. Mogelijk dat zij in de toekomst nog zover komen dat ze aan het Metamorfoze-project kunnen deelnemen. Uit de in dit onderzoek opgedane ervaringen is gebleken dat de kwaliteit van het werk dat de bedrijven die meewerken zullen afleveren, steekproefsgewijs goed geïnspecteerd zal moeten worden. *Jaap van Dongen*



## Oogst 1997

### Conservering Literaire Collecties

Voor de conservering van literaire collecties in het kader van Metamorfoze werden dit jaar 25 projectvoorstellen ingediend door twaalf instellingen. Opvallend is de grote diversiteit, zowel in herkomst als in type collectie en in omvang.

Er zijn voorstellen voor conserveringsprojecten ingediend door zeer verschillende instellingen uit alle delen van het land. Daaronder zijn vijf wsf-bibliotheken, drie universiteitsbibliotheken, de Koninklijke Bibliotheek, de letterkundige musea in Den Haag en Leeuwarden en de bibliotheek van een regionaal archief. Het merendeel van de te conserveren collecties bestaat uit handschriftelijk materiaal: archieven en correspondentie van schrijvers als Marsman, Kloos, Couperus, Gorter, Albert Verwey en Frederik van Eeden. Ook het onlangs verworven handschrift van *De Avonden* van Gerard Reve is door het Letterkundig Museum voor conservering aangemeld. Archiven van literaire tijdschriften als *De Gids* en *De Nieuwe Gids* behoren eveneens tot deze categorie. Daarnaast zijn er enkele collecties gedrukte werken, die uniek zijn vanwege de annotaties die in de boeken zijn aangebracht, zoals die van J.H. Leopold in de Rotterdamse Gemeentebibliotheek, of een meerwaarde hebben als ensemble, zoals collectie-Boutens in de Provinciale Bibliotheek van Zeeland, de *Camera Obscura*-collectie van de Stadsbibliotheek Haarlem en de kinderboekencollectie van de Gemeentebibliotheek Rotterdam. De Friese literatuur is goed vertegenwoordigd met zowel de biblio-

theek als het archief van het belangrijke negentiende-eeuwse literaire genootschap Selskip foar Fryske Taal en Skriftekennisse. Interessant is ook de het omvangrijke archief van radioman P.H. Ritter, die gedurende vele jaren intensief correspondeerde met talloze Nederlandse literatoren.

De omvang van de collecties loopt sterk uiteen. Van de handschriftelijke collecties springen de Verwey-collecties van de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek er uit. Vele honderden archiefdozen met tienduizenden stukken staan op conservering te wachten. Een andere zeer grote collectie is die van de kinderboeken in de Gemeentebibliotheek Rotterdam. Ook hele kleine collecties, zoals het archief van de Limburgse dichter Charles Beltjens in de bibliotheek van de Gemeentelijke archiefdienst Sittard, het dagboek van Abel J. Herzberg uit Bergen-Belsen in het Letterkundig Museum en een verzameling volks- en kinderprenten uit de Stads-of Athenaeumbibliotheek Deventer zijn voor conservering aangemeld. In de komende nieuwsbrieven zullen telkens enkele collecties waarvoor een voorstel is ingediend voor het voetlicht worden gehaald. In deze aflevering zal iets uitvoeriger worden ingegaan op twee collecties. Daarbij is de keuze gevallen op de Collectie Verwey, al was het alleen maar vanwege de enorme inspanning die met de conservering van deze collectie gemoeid zal zijn. Daar tegenover is een van de hele kleine collecties geplaatst, die door haar specifieke karakter de diversiteit van de literaire collecties illustreert: het literaire tijdschrift in één exemplaar *De Schone Zakdoek*. *Dennis Schouten*

#### Literaire collecties, aangemeld voor conservering 1997

- ♦ **Frysk Letterkundich Museum en Dokumentaasje-sintrum:** Archief Selskip foar Fryske Taal en Skriftekennisse.
- ♦ **Gemeentebibliotheek Rotterdam:** Leopoldcollectie; Collectie Oude kinderboeken.
- ♦ **Gemeentelijke Archiefdienst Sittard:** Archief Charles Beltjens.
- ♦ **Koninklijke Bibliotheek:** Archief Hendrik Marsman; Verzameling J.J. Cremer; Verzameling W. Witsen; *Nieuwe Gids*-archief/Verzameling Willem Kloos; Verzameling M.R. Radermacher Schorer.
- ♦ **Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum:** *De Schone Zakdoek*; Autograaf en voorstudies *De Avonden*; Dagboek uit Bergen-Belsen van Abel J. Herzberg; Collectie Herman Gorter; Kopieboeken uitgeverij L.J. Veen; Collectie Louis Couperus.
- ♦ **Provinciale Bibliotheek fan Fryslân:** Bibliotheek Selskip foar Fryske Taal- en Skriftekennisse; Brievencollectie F. Buitenrust Hetteema.
- ♦ **Stads- of Athenaeumbibliotheek Deventer:** Deventer volks- en kinderprenten; Archiven van Nederlandse letterkundigen.
- ♦ **Stadsbibliotheek Haarlem:** Collectie Beets/Hildebrand.
- ♦ **Universiteitsbibliotheek Amsterdam:** Verwey-collecties; Van Eeden-collectie.
- ♦ **Universiteitsbibliotheek Leiden:** Archief *De Gids*.
- ♦ **Universiteitsbibliotheek Utrecht:** Archief P.H. Ritter Jr.
- ♦ **Zeeuwse Bibliotheek:** P.C. Boutenscollectie.



# ‘Mijn inkt en mijn pen zijn allebei op’ \*

## De Verwey-collecties

‘Je zult zelf gemerkt hebben dat van de dingen die we probéren te behouden, weinig overblijft’, schrijft Albert Verwey op 26 mei 1915 in een brief aan de componist Alphons Diepenbrock. Gelukkig is de schriftelijke nalatenschap van Albert Verwey wel bewaard gebleven. De *Collectie A. Verwey*, die eigenlijk bestaat uit drie deelcollecties, berust samen met de collecties van zijn dochter Mea en zijn zoon Floris in de Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA).

### Albert

Centrale figuur is Albert Verwey (1865-1937), dichter, criticus, redacteur en hoogleraar in Leiden. Verwey speelde een belangrijke rol in het literaire en culturele leven in Nederland in de periode 1880-1940.

Als een van de Tachtigers, maar vooral ook als redacteur van toonaangevende tijdschriften als *De Nieuwe Gids*, *Het Tweemaandelijksch Tijdschrift* en *De Beweging* oefende hij veel invloed uit op de jongere generatie.

De collectie Verwey bestaat uit familiepapieren, manuscripten, drukproeven, boeken, foto's en brieven en vormt niet alleen een belangrijke onderzoeksbron voor literair onderzoek, maar ook voor onderzoek naar diverse culturele aspecten in binnen- en buitenland gedurende een interessante periode. Het briefmateriaal vormt het omvangrijkste bestanddeel in de *Collectie Albert Verwey*, de eerste van de drie deelverzamelingen.

Maar liefst 20.808 brieven van en aan de schrijver (en zijn vrouw Kitty van Vloten) van ruim 2000 correspondenten zijn bewaard gebleven. Onder de correspondenten bevinden zich klinkende namen uit het culturele en politieke leven in binnen- en buitenland. Natuurlijk zijn daar de Tachtigers (Willem Kloos, Jacques Perk, Frederik van Eeden). Ook de namen van Stefan George en R. Pannwitz komen we tegen. Daarnaast is ook niet-literaire correspondentie bewaard gebleven met schilders zoals Theo van Doesburg, Vincent van Gogh en H.W. Mesdag, met de architect H.P. Berlage, de taalkundige F. Buitenrust Hetteema, de politicus F. Domela Nieuwenhuis,

de letterontwerper Jan van Krimpen en een jonge prinses Juliana. Het iconografisch deel vormt een mooie aanvulling op het handschriftelijk materiaal. Behalve de familiekiekjes, zijn er verrassende foto's bewaard gebleven zoals die van H.P. Berlage, gefotografeerd op het Beursplein in Amsterdam, kijkend naar ‘zijn’ Beurs in opbouw.

### Mea

De tweede deelcollectie, de *Collectie Mea Verwey*, vormt een ‘natuurlijke’ aanvulling op de eerste. Mea Verwey (1892-1978) was de tweede dochter van Albert Verwey en Kitty

waren, ofschoon sommige van zijn correspondenten daar niet zo gelukkig mee waren. Zo schrijft de bestuursambtenaar Gerrit Jan Koopman jr. vanuit Batavia op 6 april 1886 aan Verwey: ‘Ik hoop toch niet dat je die epistels van mij bewaart, ik schrijf zoals ik ben, beroerd, dus niet noodig!’. De uitgaande correspondentie bewaarde hij in de vorm van concepten en afschriften in kopijboeken. Het is onder meer aan dochter Mea te danken dat een groot deel van de oorspronkelijke brieven van Verwey aan de collectie kon worden toegevoegd.



Albert Verwey in zijn studeerkamer, rond 1910 (Albert Verwey Collectie in de Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA). (Foto: Richard Schmitz, München)

van Vloten. Zij was Neerlandica en promoveerde bij Huizinga op een studie over haar grootvader, Johannes van Vloten. De collectie bestaat uit ruim 180 archiefdozen en is vooral van belang vanwege de bemoeienissen die Mea als dichteres en uitgeefster heeft gehad met ondermeer de uitgave van het werk van haar vader. Daarnaast is het archief van haar uitgeverij, Uitgeverij Mees, in deze verzameling opgenomen. Er is veel informatie in terug te vinden over bijvoorbeeld de geschiedenis van het literaire tijdschrift *Wendingen*. De brievenverzameling in de *Collectie Albert Verwey* bestond oorspronkelijk vooral uit brieven aan Verwey en zijn vrouw. Verwey bewaarde alle brieven die aan hem gericht

### Floris

De *Collectie Floris Verwey* vormt de derde deelverzameling, die vooral voor biografisch onderzoek interessant is. Floris Verwey (\*1906) is de jongste zoon van Albert Verwey en Kitty van Vloten. Deze jongste telg trad nooit in de voetsporen van zijn vader, maar sleet zijn arbeidzaam leven als boer. De collectie telt 20 archiefdozen met correspondentie, waaronder die van Floris met zijn ouders. De Verwey-collecties zijn in zijn geheel aangemeld voor conservering. Verwey kan gerust zijn. Zijn schriftelijke nalatenschap zal behouden blijven. *Ingeborg Verheul*

\* Albert Verwey aan Kitty van Vloten, 29-10-1888.



# De Schone Zakdoek (1941-1944)

Een tijdschrift in één exemplaar

In het begin van de Duitse bezetting kwam elke maandagavond een vriendenkring bijeen op een bovenetage aan de Bemuurde Weerd in Utrecht. Eerst waren het alleen de bewoonster Gertrude Pape (1907-1988), haar vriend en latere echtgenoot, de dichter en student theologie Theo van Baaren (1912-1989), Van Baarens studiegenoot, de blinde dichter Jan Wit en diens begeleider Henk Schellevis. Later zouden hier vele anderen bijkomen, gemiddeld zo'n vijf à tien personen per avond. Op deze avonden werd veel over literatuur gediscussieerd en uit eigen werk voorgelezen. De vriendenkring voelde zich vooral sterk aangetrokken tot het surrealisme, dat begin jaren twintig door de Franse schrijver André Breton was gelanceerd.

In het voorjaar 1941 kregen Van Baaren en Pape het idee een eigen tijdschrift op te richten, dat zij *De Schone Zakdoek* noemden. Zij besloten om het tijdschrift in een oplage van slechts één exemplaar te vervaardigen, opdat de bezetter het op deze manier niet als officiële publicatie zou beschouwen en dus ook niet als illegaal tijdschrift. Daarnaast was het op deze manier mogelijk tekeningen en foto's op te nemen, zonder dat deze hoefden te worden vermenigvuldigd. Het tijdschrift zou bij Gertrude Pape ter inzage liggen op de toen al traditioneel geworden maandagavondbijeenkomsten.

Over de titel *De Schone Zakdoek* zou Van Baaren veel later schrijven: 'De naam van ons tijdschrift heeft twee wortels. Ook wasmiddelen waren toen juist op de bon gekomen, zodat een schone zakdoek geen vanzelfsprekendheid meer was, maar een luxe werd. De tweede wortel is een gedicht van Morgenstern over Palmström die op een wandeling de behoefte voelt zijn neus te snuiten, maar - uit eerbied voor de hagelwitte reinheid van zijn zakdoek - daarvan afziet en ongesnoten verder gaat.'

## Beginselverduistering

De eerste aflevering van *De Schone Zakdoek* verscheen in april 1941 en werd geheel gevuld en vervaardigd door Van Baaren en Pape. Het

bevatte niet de gebruikelijke beginselverklaring maar een, in de vorm van een rechthoekig zwart vlak, door de redactie ondertekende 'Beginselverduistering'. Van Baaren zou daar later over zeggen: 'Deze beginselverduistering heeft drie lagen: het is een grapje, het is een verduisterd raam en het is de duistere tijd.' Vanaf de tweede aflevering (mei 1941) zou de redactie, bestaande uit het vaste drietal Van Baaren, Pape en Jan Wit, worden geassisteerd door steeds wisselende, al dan niet onder pseudoniem schrijvende medewerkers, waarvan de meesten ook de maandagavondbijeenkomsten bezochten. Meest jonge dichters en schrijvers als Ad den Besten, Cees Buddingh, Chris J. van Geel, Louis Th. Lehmann, Emiel van Moerkerken (pseud. Eric Terduyn), Leo Vroman en schilders als Perdok (pseud. van Henk Schellevis), Ko Rooduyn en Willem Hussum zijn slechts enkele van de uiteindelijk ongeveer veertig medewerkers die de drie jaargangen van *De Schone Zakdoek* zouden vullen met poëzie, proza, essays, namaak-advertenties, vertaalde poëzie en proza, foto's, tekeningen en collages.

De oorlogsomstandigheden maakten na maart 1944 de maandagavondbijeenkomsten bijna onmogelijk en een aantal van de medewerkers zag zich genoodzaakt onder te duiken. Met aflevering 35-36 (februari-maart) kwam er dan ook in 1944 een eind aan het tijdschrift.

## Surrealisme

De grote interesse voor het surrealisme van Van Baaren, Pape en de medewerkers van *De Schone Zakdoek* kwam niet alleen tot uiting in een geheel aan deze stroming gewijd dubbelnummer. Ook bijvoorbeeld de opname van een surrealistisch toneelstuk *Rafflesia Arnoldi* door Theo van Baaren, L.Th. Lehmann en Gertrude Pape. Het grote aantal 'cadavres exquis'<sup>1)</sup> en het gebruik van surrealistische technieken als het collage-procédé, de décalcomanie<sup>2)</sup> en het (gefotografeerde) object geven allen blijk van deze belangstelling. Naast de 'cadavres exquis' werden ook gezamenlijke tekeningen gemaakt, die echter vaak



'Player' collage van Theo van Baaren opgenomen in *De Schone Zakdoek*, februari/maart 1943 (fotocollectie NLM, Den Haag).

veel minder geslaagd waren dan de fotocollages zoals bijvoorbeeld 'Player' van Theo van Baaren.

Niet alleen aan de inhoud van het tijdschrift werd veel aandacht besteed, ook de omslagen zijn vaak kunstwerken op zich. Elk van de 24 afleveringen kreeg een ander omslag. Ze vormen een belangrijk element in het unieke karakter van *De Schone Zakdoek*, dat gezien kan worden als een van de voornaamste uitingen van het surrealisme in Nederland.

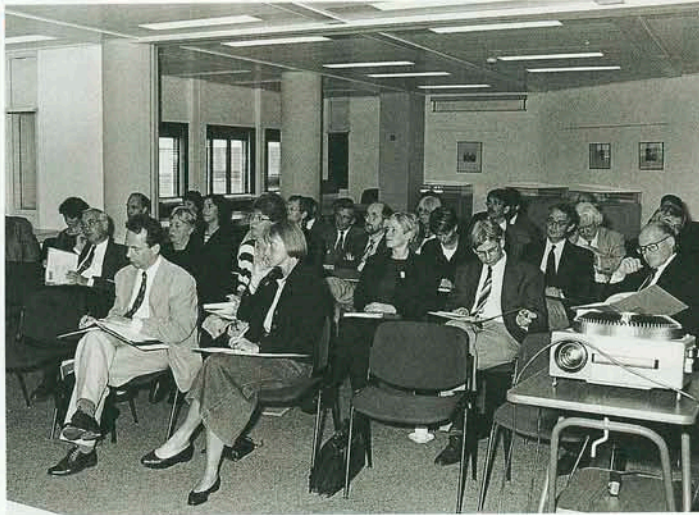
Salma Chen

- 1) Een dichtvorm waarbij meerdere deelnemers om beurten, zonder elkaars tekst te kennen, een dichtregel schrijven.
- 2) Hierbij wordt inkt of waterverf op een blad papier aangebracht, dat daarna meteen met een ander blad papier bedekt wordt. Dan wordt het tweede blad verwijderd en wordt de décalcomanie zichtbaar. Deze techniek werd vooral door Emiel van Moerkerken beoefend.



### Informatiemiddag

Op donderdag 26 juni vond in de Koninklijke Bibliotheek een informatiemiddag plaats over het programma *Metamorfoze* voor *ukb* en *wsf*-bibliotheken. Circa 40 geïnteresseerden, waaronder vertegenwoordigers van het Ministerie van OCenW, conservatoren en bibliothecarissen gaven acte de présence. Bij aankomst ontving iedereen de speciale *Metamorfozemap* met daarin een exemplaar van de eerste *Metamorfoze Nieuws*.



### Beoordelingscommissie

In *Metamorfoze Nieuws* 1 wordt melding gemaakt van een onafhankelijke beoordelingscommissie die de minister ondermeer van inhoudelijk advies zal dienen over de ingediende projectvoorstellen voor conservering van Literaire Collecties. Deze commissie is inmiddels geformeerd. Zij staat onder voorzitterschap van prof. dr. P.J.D. Drenth, voorzitter van de European Commission on Preservation and Access (ECPA), en heeft als leden: Prof. dr. J.M.A. Hemels, hoogleraar pers- en com-

municatiewetenschappen UvA, prof. dr. P.G. Hoftijzer, hoogleraar boek- en bibliotheekwetenschap UvA, A.J. Hovy, directeur Bibliotheek Arnhem, prof. dr. L. Leertouwer, emeritus-hoogleraar vergelijkende godsdienstwetenschap, drs. F. Maarschalkerweerd, gemeentearchivaris Den Haag, prof. dr. M.A. Schenkeveld-Van der Dussen, hoogleraar Nederlandse taal- en letterkunde ruu. Drs. C.B.J. de Wolf, hoofd Collecties en Onderzoek van de kb fungeert als ambtelijk secretaris.

### Couperus' noodlot

*Metamorfoze Nieuws* 1 bevatte een bijdrage onder de titel: *Metamorfose voor Metamorfoze: Hoe Couperus aan zijn noodlot ontkomt*. Inmiddels lijkt het erop of Couperus juist door het noodlot wordt achtervolgd. Het Ministerie van ocnw verspreidde op 13 mei 1997 een persbericht waarin 1887 als jaar van publicatie van de roman *Metamorfoze* werd vermeld.

Landelijk dagbladen, die in een klein berichtje melding maakten van de start van het programma, namen dit over. Natuurlijk betreuren wij deze typefout. Het verschijningsjaar van *Metamorfoze* is 1897, en dat was één van de redenen om deze naam voor het nationaal conserveringsprogramma te kiezen. Tot overmaat van ramp bevatte de bijdrage in *Metamorfoze Nieuws* over Couperus een vergelijkbare fout. Hierin speelde Couperus' roman *Noodlot* zelf de hoofdrol. *Noodlot* was niet de eerste roman van Couperus, dat was *Eline Vere*, gepubliceerd in 1889. *Noodlot* verscheen in 1891. Ter geruststelling van de Couperusliefhebbers kan echter worden gemeld dat in één opzicht Couperus wel aan zijn noodlot zal ontkomen: Het Letterkundig Museum heeft inmiddels een projectvoorstel ingediend voor de conservering van zijn Couperuscollectie, inclusief het handschrift van *Metamorfoze*.

### Tableau de la Troupe

Het *Metamorfoze*-team: v.l.n.r. Hans Jansen, algemeen projectleider; Dennis Schouten, coördinator Literaire Collecties; Ingeborg Verheul, coördinator Behoud Nederlandse Boekproductie; Wim Smit, adviseur Conservering & Optische Technieken.



### Personalia

- *Salma Chen* is conservator bij de afdeling Collecties van het NLM.
  - *Marieke van Delft* is werkzaam bij de afdeling Bijzondere Collecties en is vakbeheerder boekwetenschap van de kb.
  - *Jaap van Dongen* is eerste medewerker Optische Technieken bij de kb.
- De foto's zijn gemaakt door de afdeling Optische Technieken van de kb te Den Haag, tenzij anders vermeld.